Naše řeč ROČNÍK XXI. ČÍSLO 4.

Fr. Oberpfalcer:

Nejstarší české soudní zápisy v archivu města Prahy.

Je známo, že rychlý vývoj měst u nás za posledních Přemyslovců provázelo poněmčování a že rozpínavost Němců podnítila k protestům i naše básníky, jako byl skladatel Alexandreidy nebo autor t. zv. Dalimilovy kroniky. Ale vliv Němců bývá zveličován, zvláště od badatelů německých. V nedávno vyšlé knize „Deutsche und Tschechen" (Brno 1936) tvrdí Konrad Bittner,*) že správa měst pražských byla ve XIV. století téměř výhradně v německých rukou (str. 107). To není v plné shodě s Tomkovými výklady o poměru české a německé národnosti v měšťanstvu pražském (Dějepis města Prahy, díl II, 1871, str. 512—518) a odporují tomu i staré městské knihy pražské. Bittner zamlčuje, že se v nich tehdy objevují první české zápisy. Poněvadž tyto texty ještě nebyly uveřejněny, uvádíme je zde v širší známost.

Roku 1388 byl o právním jednání před konšelským soudem města Hradčan devětkrát učiněn zápis jazykem českým. Bylo to v době, kdy se o koupi a prodeji, o odkazech a darech, o úmluvách a dluzích i o jiných nálezech soudních vklad do knih dál latinsky. Latina je také jazykem soudní knihy hradčanské, která na 123 listech formátu 21×29 cm obsahuje záznamy z let 1350—1393. Jen tři strany tohoto rukopisu, označeného v pražském archivu číslem 2252, jsou popsány textem českým. Jsou to listy 100[b], 101[a] a 102[a], při čemž písmenem [a] míníme přední, písmenem [b] zadní stranu (verso) folia. Poslední, krátký zápis je na listě 121[b].

*) Srov. obšírný rozbor této publikace od Fr. Wollmana a R. Jakobsona v časopise „Slovo a slovesnost" II, 1936, str. 201—221.

Řízení, o kterém se z této knihy*) dovídáme, dálo se před plným zahájeným soudem (lat. *iudicium plenum contestatum, bannitum)*. Byl to tribunál šesti přísežných konšelů (lat. *consules iurati*) v čele s rychtářem. Před ně vstupoval ‚mezi čtyři lavice' (lat. *inter quattuor scampna iudiciaria*), kdo žádal o projednání své věci. Mimo uvedené soudce byl přítomen i zástupce purkrabího, neboť ten byl nejvyšším správním a soudním úředníkem hradu a jeho okolí. Roku 1388 byl místopurkrabím Těma. Místo něho v pěti našich případech ‚na súdě seděli' Svach a Sdeněk. Dvakrát je jmenován místopurkrabí Martin.

I. Texty.

Úvodní formule všech zápisů je stereotypní. S malými obměnami se stále opakuje znění:

„Léta božieho [narozenie] tisíce tři sta osmdesátého osmého [léta] před Svachem a Sdeňkem, nešto miesto purkrabie Těmy na súdě seděli, před Ostojem rychtářem, Maršem Kostkú, Bláhú z Pohořelce, Sedláčkem z Pohořelce, Havlem Skalníkem, Janem od brány, Křtěnem zedníkem, konšely přísežnými [a měšťany] města hradčanského před hradem pražským . . ."

Po těchto slovech následuje vlastní vypsání věci.

1.

První zápis na listě 100b jedná o prodeji domu faráře Matrase Šebkovi z Unhoště:

„Tiemto písmem vyznáváme zěvně, že přišed před nás cný muž kněz Matras, farář z Mořiny, mezi čtyři lavice v plný zahájný(!) súd tu, kdež každému má sě púlná prauda státi, poznal a vysvědčil, že je prodal duom svuoj za osm kop grošuov rázu prazkého cnému muži Šebkovi z Únoště — a ten duom vplně mu hotovými penězi zaplatil, kterýžto duom jest usazen na Pohořelci mezi domem Jenkovým s jedné strany a mezi domem Svachovým s druhé strany, — se všemi věcemi (!)**) hi se vším právem, což k tomu domu přislušie. A také že jest ten jistý farář vymienil sobě tak, aby v tom domu mohl sobě konničku postaviti a na téj konnici komořici, aby když by přijel nebo přišel farář dřéve řečený, aby tu mohl pokojík svuoj mieti až do svého života, a nic dále. A pak po jeho životě má všechno spadnúti na Šebka dřéve řečeného, na jeho děti, na ženu jeho i na

*) Titul „Soudní kniha města Hradčan" budeme zkracovati *SoudHradčan.*

**) Slovo to je rozděleno do dvou řádků. Na konci jednoho řádku je psáno *wiecze* a následující řádek se začíná slabikou *my.*

jeho budúcie. A ten duom Šebek napřed řečený vkládá v knihy sobě, svéj ženě hi svým dětem hi svým budúcím."

2.

Druhým zápisem vkládá vrátný Žídek svůj dům do knih šenku Václavovi a zákonníku Mixovi, což se stalo „v úterý po ochtábě Božieho těla", t. j. 9. června 1388:

„Tiemto vkladem vyznávámy zěvně, že přišed před nás cný muž Žídek, řečený Vavřinec, vrátný králové Janové, duom svuoj s vinnicí, nešto leží pod Hradčany mezi domem Mixovým ševcovým s jedné strany a mezi kněžě Hrnečkovým s druhé strany, vkládá v tyto knihy městské Václavovi, šenkovi králevu, a Mixoui, zákonníkoui sderazkému, se vším právem, jakož jest jej sám držal podlé městského práva. Že ten duom mají držeti a mocni býti věčně i jich děti. A také mohú jej prodati i učiniti z něho, což by chtěli, tak však: Byli-li by kteří jiní dřevní dědici, nešto by sě na to táhli, že jim práva nechcem brániti podlé městského obyčeje."

3.

Téhož dne učinila vdova Zdóna odkaz synu svému Janovi, jak svědčí třetí český zápis (fol. 101[a]):

„Zduona Kytlicova někdy řečeného svuoj diel i své právo věnné, nešto má na tom domu, nešto leží*) sédí mezi domem Ješkovým s jedné strany a mezi*) domem*) farářovým s druhé strany, Janovi synu svému se vším právem, nic po sobě neostavujíc, podlé městského práva, aby ten jistý diel obrátil, kam chce, a učinil sobě s ním, jak sě mu kolivek(!) líbí, že mu to vzdala, v plném súdě mocně a ve dcky městské vložila."

4.

O dvě neděle později, „v úterý na vigiljí svatého Jana Křtitele" (23. června 1388), „kněz Václav penitenciář v plném súdě zahájném vyznal, že v tu zed, nešto jest mezi domem Václavo[v]ým a Janovým, bratruov vlasních, synuov mistrových Petrových kamenníkových*), kamenníka kostela pražského, a mezi jeho domem, že jest kladl trámy v jich zed a také dělal na téj zdi, což jemu bylo potřebie, s jich vólí. A to také nemá déle trvati, než dokudž sě jim bude líbiti nebo jeho budúciem."

*) V rukopise přetrženo. Přetržená slova uvádíme, když je volba definitivního výrazu nebo spojení nějak poučná.

5.

Oba bratří jmenovaní v tomto zápise prodávají téhož dne svůj dům:

„Vyznáváme tiemto vkladem, že přišedše před nás mezi čtyři lauicě v plný súd zahájný Jan Mikuláš a Václav, bratřie vlasní, synové mistrovi Petrovi, kamenníka kostela pražského, vyznali sú, že sú prodali duom svuoj cnému muži Jiříkoui, kterýžto duom leží podlé kostela svatého Benedikta na Hradčaniech nad Úvozem s jedné*) strany.*) A ten duom jest jim vplně zaplatil. A ten duom vkládá ve dcky sobě a svéj ženě Dorotě i svým dětem, kteréž podlé řádu a stavu křesťanského bude mieti s ní nebo s jinú pravú ženú."

6.

Šestý zápis se počíná na versu folia 101, je datován „v středu na svatú Máří Mandalenu" (= 22. července 1388) a obsahuje zase vložení koupě do desk (fol. 102[a]):

„Vyznáváme tiemto vkladem, že přišed před nás cný muž Antoniš Hotovec, to městiště a ten duom, nešto jest byl někdy Vášuov nebožtíkuov, kteréžto městiště kúpil jest Hotovec u Buzka, podpurkrabie někdy řečeného pražského, za pět a za kopu a to jest hotovým[i] penězi zaplatil, — a ten duom a to městiště vkládá Hotovec ve dcky sobě, svéj ženě Dorotě a svým dětem, kteréž má nebo bude mieti, podlé městského práva. A také má s městem trpěti jako jiný súsěd."

7.

Obšírný záznam další, ze 27. srpna, týká se peněz:

„Vyznáváme tiemto vkladem, že přišed přěd nás ten čtvrtek po svatém Jiljí cný muž Mazanec, měščenín hradčanský, poznal jest přěd námi, že jest prodal dvě kopě platu do života za desět kop grošuov cnéj panně Žofcě, jeptišcě od svaté Anny z kláštera Většieho města pražského. Kterýžto plat, točíšto dvě kopě grošiev, jmá platiti Mazanec nebo ten, kdož ten duom bude mieti, — kterýžto duom leží mezi domem páně Bergovovým s jedné strany a mezi páně Zajiecovým Medrého s druhé strany, — kopu na svatého Havla, ješto má na ně přijíti, a kopu na svatého Jiřie, ješto má potom přijíti, a tak na každý rok má platiti až do té panny Žofky života a nic dále. Pakli by ten plat na kterýž kolivek čas těch jistých rokuov nebyl zaplacen, tehdy ihned v témdni po tom rocě Mazanec nebo ten, ktož ten duom bude mieti, má dáti za pokutu libru vosku téj panně Žofcě a v druhý týden tolikéž. Pakli by do třetie neděle

*) Přetrženo.

ten plat nebyl zaplacen, tehdy purkrabie pražský a rychtář a konšelé hradčanští mají jéj pravdy pomoci a základ na něm nebo v tom*) domu*) vzieti*) na tom domu vzieti za pokutu i za ty penieze úročnie, kteréž by nebyly zaplaceny."

8.

Postoupení domu bylo česky zapsáno ve středu na svatého Jeronyma (= 30. září):

„Vyznáváme tiemto vkladem, že přišed před nás cný muž Racek z Kolešovic, poznal jest, že jest prodal svuoj duom, ješto leží pod veží hradčanskú k Strahovu jdúc, za pól jedenásty kopy za hotové penieze cnému muži Pešíkovi z Komárova. A toho domu jemu jest mocně postúpil i vzdal podlé měsckého obyčeje a zprávcě postavil Slavka z podhradie, měščenína Menšieho města pražského, a Lipolta z Uosěka. A my dřéve řečení slibujem zpraviti ten jistý duom rok a den od každého člověka podlé měsckého obyčeje. Pešík také dřéve řečený má trpěti s městem s toho domu podlé jiných súsěduov."

9.

Uvedené české zápisy jsou pohromadě na listech 100—102. Potom se zase pokračuje latinsky, až na foliu 121[b] je stručný český záznam:

„Léta od Božieho narozenie, tisíc tři sta osmdesátého osmého léta, Ješek kuchař propadl vinu k pánu, protože jest ortel konšelský štrafoval. A tu vinu konšelé mají ve dvú nedělí vynésti, která je to vina. Stalo sě to v úterý v Křížové dni v zahájném súdě v rychtářově domě."

Poslední úřední akt není po česku dokončen: „Týž den Vrabec propadl dvě vině, po puol osmu groši každú vinu. A Svatka Henzlova slibuje za ty viny..." (Příště ostatek.)

---

*) Přetrženo v rukopise.

Jan Kubišta:

K skloňování českých příjmení.

Příjmení jako osobní jméno mužské nemůže býti jiného rodu než mužského životného. Stane-li se příjmením slovo, které nemá této vlastnosti, samočinně jí nabývá svým novým významem (mlad*ý* Hlava, mlad*ého* Hlavu) a zároveň se přiklání k skloňování mužskému životnému (srov: k hlavě, ale: k Hlavovi; u hlav, ale: u Hlavů, u Jedličků a p.). Tímto přechodem k jedinému rodu (muž. život.) se skloňovací soustava příjmení značně zjednodušuje. Ne-

hledíme-li k osobním jménům druhu Černý, Kadavý, Hořejší, Krejčí, která svým skloňováním náleží k muž. život. vzorům přídavných jmen „chudý“ a „pěší“, skloňují se všecka příjmení vzniklá z českých slov jen podle vzorů had, oráč, sluha, soudce. V množ. čísle se toto zjednodušení blíží úplné jednotě, neboť tu všecky čtyři vzory, podle nichž se skloňují naše příjmení, mají pádové přípony společné, rozlišené podle tvrdosti nebo měkkosti kmene jen v pádě 4. a 7.

V podrobnějším přehledu se toto zjednodušené skloňování jeví takto:

1. Příjmení zakončená souhláskou se všecka přiklánějí buď ke vzoru „had“ (Hájek, Příbram, Křemen... jako Sládek, Holub...) nebo ke vzoru „oráč“ (Kříž, Moc, Tyč... jako Král, Truhlář...).

2. Příjmení s koncovkou *-a* se skloňují vesměs podle vzoru „sluha“ (Straka, Vrba, Svoboda... jako Vévoda, Starosta...).

3. Všecka příjmení s koncovkou *-e* skloňujeme správně podle vzoru „soudce“ (Bouše, Srdce, Nevole, Bechyně, Purkyně...); osobní jména Kníže, Hrabě, Poupě, Dítě... se tu odchylují jen kolísavým kmenem.

4. Příjmení s koncovkou *-o* (Bidlo, Kyselo, Péro...) se přiklánějí k oběma tvrdým vzorům „had“ a „sluha“ (ve 4. p. jedn. odchylkou bývá i nominativní *-o*).

K tomuto přehledu i k jednotlivým skloňovacím skupinám možno připojiti několik poznámek. Především nás zajímá, co při této změně skloňování, v níž postřehujeme zřejmou snahu zjednodušovací, sluší přičítati na vrub výhradně jen osobnímu jménu vlastnímu. Stejnou totiž změnu pozorujeme i u jmen obecných, přecházejí-li z významu věcného ve význam osoby mužské (srov. tomu klackovi, takového pytlíka, ti troubové a p.). Případy takové se tu však omezují většinou jen na vzory hrad, meč, žena a týkají se jmen dosti nečetných, která tímto přechodem k muž. životnému rodu nabývají obyčejně významu hanlivého. Ani tu nebývá vždy důslednost, aspoň ne u vzoru „žena“. Srov. na př.: „Jak*ého* to bačkoru tahá paní Krupičková světem ve funkci milovaného manžela!“ (Herrmann, O živých..., 1921, str. 197). — „Je to neštěstí, když má člověk místo muže takov*ou* bačkoru“ (Baar, Mžik. obr., 1914, str. 77). — „Rozhněvaná polovička mu vynadala oslů a bačkor“ (Rarášek, roč. 1865, str. 69).

Nikde se změna v skloňování nejeví v takovém rozsahu a tak důsledná, jako u příjmení. Jen příjmení dovedou vtiskovati rod mužský životný i věcným jménům vzoru „duše“ (mladý Neděle, mladému Nedělovi...) a vzorů středních (náš Srdce, oba Poupětové atd).

Zdá se, že tuto schopnost nebo lépe snadnost rozbíjeti všecky nepohodlné skloňovací formy dává příjmením jejich naprostá rozluka

s původním významem, který měla jako jména věcná. Mezi příjmením Hora a příslušným jménem obecným není významově nic společného, není tu pojítkem ani nějaké přirovnání nebo metafora. Příjmení slouží jen vlastnímu pojmenování určité osoby mužské a tomuto úkolu vyhovují nejlépe skloňovací tvary vzoru mužského životného.

Jak se některá příjmení odchylují od svého původu, o tom svědčí m. j. tyto příklady: Osobní jména Kužel, Chmel se na rozdíl od jmen obecných přiklánějí beze všeho kolísání ke vzoru tvrdému (kužel — kužele, ale: Kužel — od p. Kužela...), příjmení Mráz zase naopak ke vzoru měkkému (mráz — mrazu, ale: Mráz — Mráze...); píšeme tedy správně: hra s kuželi, ale s pány Kužely; s tuhými mrazy, ale: s oběma Mrázi.— Délka kmenové samohlásky se u příjmení neměnívá: Vítr — Vítra, Mráz — Mráze, Vrána — s Vránou, Lípa — s Lípou, Skála — s p. Skálou, u Skálů atd.

Příjmení, která vznikla z obecných jmen osobních (Žák, Truhlář...), nemají ovšem příčiny měniti své původní skloňování. Změna významu však vytvořuje i zde některé zvláštnosti. Tak na př. v 3. a 6. p. jedn. se u příjmení objevuje častěji uniformní přípona *-ovi,* v 1. a 5. p. množ. přípona *-ové* (bratří Žákové, Truhlářové...). Příjmení Hrabě, Kníže se od příslušných jmen obecných odchylují v množ. čísle (hrabata — hrabat, ale Hrabětové — Hrabětů...) — je tu patrná snaha udržovati jednotnost kmene a neuchylovati se od typických přípon vzorů mužských životných. Sem možno klásti i známou odchylku v skloňování vlastního jména Š v e c. Nikdy nechybujeme v skloňování obecného jména švec - ševce - ševci atd.; proč se tedy mýlíme tak často a bezděčně jen při jméně vlastním (Švec - Švece - Švecovi - Švecová)? Úchylku tuto nevykládal bych nějakým falešným studem nebo ostychem před poctivým českým jménem (proč se nezakrývá také nominativ Švec, proč z nositelů tohoto příjmení ještě žádný nezažádal za jeho úřední změnu?); nevykládal bych ji ani vlivem nářečním nebo cizím — je to jazykový úkaz příliš obecný a pozoruje se i u rodin, které nikdy neopustily české území. Příčinou této odchylky bude spíše snaha ustáliti kmenovou (základní) slabiku, jejíž měnění patrně není již potřebné ani účelné při novém významu slova jakožto osobního jména vlastního. Nemohla-li nebo nemůže-li normální mluvnice dosud připustiti odchylku Švec - Švece - Švecová, je toho příčinou jen nepatrný počet osobních jmen tohoto druhu. Jsou v celém našem jazyce snad jen dvě nebo tři (v pražském adresáři nalézám jen „Švec - Švecová“ „Rež - Režová“); to je, smím-li tu užíti přirovnání z lidského života, na organisaci příliš málo a slovíčka tato si nemohou dosud vymoci příslušnou novelisaci v našem jazykovém zákoníku.

Vladimír Šmilauer:

Elektronka nebo elektronovka?

Elektrotechnický svaz československý zařadil do svých Předpisů 1936 slova *elektronka* za starší „radio-lampu“ a *výbojka* za „lampu výbojovou“. Veřejnost seznámil s těmito slovy inž. J. Švihálek v Lidových novinách z 6. II. 1937. P. inž. F. S. se pozastavil nad způsobem, jímž jsou tvořena; zdá se mu, že by podle podobných jmen *žárová lampa - žárovka, oblouková lampa - obloukovka* mělo býti i *elektronová lampa - elektronovka, výbojová lampa - výbojovka.* Vypouštění *-ov-* má podle něho ráz lidový *(automobilová továrna - automobilka, Kolbenova továrna - Kolbenka).* Co prý si o tom myslíme my?

Zdá se nám, že jde o otázku velmi důležitou, a proto nám buď dovoleno vyložit celou tu věc v širší souvislosti a důkladněji.

Při tvoření podstatných jmen odvozených můžeme vycházeti z podstatného jména, z přídavného jména nebo ze slovesa (vedle několika případů tvoření jiného). Tvoříme-li podstatná jména ze jména přídavného, užíváme přípon *-ec, -ák, -áč, -ek, -ík, -ka, -ice* atp. (umrlec, hlupák, jikrnáč, mládek, mladík, jalůvka, jalovice). Nejčastější přípona je *-ka,* přistupující k přídavným jménům všech typů. Tak se na př. tvoří z prvotních adjektiv: *křivá čára - křivka, lysá „kachna“ - lyska;* z přídavných jmen složených: *stonohá „dešťovka“ - stonožka, zlatovlasá dívka - zlatovláska;* ze jmen na *-aný: drchaná sláma - drchanka;* na *-ený: milená žena - milenka, volená polka - volenka;* na *-atý: hlavatá sekera - hlavatka;* na *-avý: slintavá nemoc - slintavka;* na *-ivý: prašivá nemoc - prašivka, citlivá květina - citlivka;* na *-ěný: dřevěná dýmka - dřevěnka; -ací: řezací „mašina“ - řezačka;* a tak i z nejbohatších typů přídavných jmen, ze jmen na *-ní: čelní ozdoba - čelenka, vstupní „karta“ - vstupenka,* a ze jmen na *-ový: pěnová dýmka -pěnovka, trhová nůška - trhovka.*

U některých typů přídavných jmen se však jejich kmen krátí (takové krácení není při tvoření slov ojedinělé, srovnej na př. *níz-k-ý - nižší, boh-at-ý — boháč*).

a) Zcela pravidelně se tak děje u přídavných jmen tvořených příponou *-ský. Banditská pistole* je *banditka* a z toho dále *bambitka, benediktinská kořalka* je *benediktinka, čáslavská hruška* je *čáslavka, damascenská šavle* je *damascenka, kremonské housle* jsou *kremonky, měšťanská škola* je *měšťanka, španělská hůl* je *španělka* atp. Tvary s kmenem nezkráceným jsou zcela nemožné (španělska).

b) U přídavných jmen na *-ný* a *-ní* se sice vyskýtá i tvoření z kmene nezkráceného *(čelenka, náprsenka, jízdenka* a celý typ

-enka), ale v naprosté většině je tvoření z kmene zkráceného: *hromniční* nebo *hromničná svíčka* je *hromnička, příruční kniha* je *příručka, severní hvězda - severka, jednotřídní škola - jednotřídka, krásná žena - kráska, pobočná třída - pobočka, „chudobná květina" - chudobka, příčná tyčka - příčka, pomocná knížka, věc - pomůcka* atd. Bez výjimek je toto tvoření u adjektiv na *-ní* cizího původu: *decimální váha - decimálka;* podobně *filiálka, iniciálka, naivka, paralelka* atd.

c) Řidčeji se vyskýtá toto zkracování kmene u přídavných jmen na *-ový* (nebo *-ův*); je tomu tak ve jménech továren (*automobilka, vagonka, kartounka, Rustonka), ve jménech nápojů (kmínka, rosolka, citronka, Aloiska*), polévek (*česnečka*), jiných tekutin (*karbolka),* holí (*rákoska*), stuh a sukní (*haraska, kanafaska, kartounka),* knih *(cliftonka),* usedlostí *(Hybšmonka, Ladronka, Koulka*); podobně je *Kampelíkova spořitelna - kampelička, kopřivová nemoc - kopřivka, májová (?) - majka.* — Z uvedených případů vidíme, že tvoření z přídavných jmen na *-ový* se zkrácením kmene má často skutečně ráz lidový (kartounka, česnečka, automobilka, citronka) a že spisovný jazyk dává přednost buď zřetelnějšímu sousloví (továrna na automobily, na kartoun, česneková polévka), nebo odvozenině s uchovaným *-ov* (citronovka). Najdeme však také slova zcela spisovná se zkráceným kmenem (rákoska, kampelička).

Poměr typu s krácením k typu bez krácení je, kde se jich užívá vedle sebe, dost složitý a uplatňují se tu rozliční činitelé. Krácení se vyhýbáme tam, kde by se podoba kmene musela měnit. Máme tedy *severka, polárka,* ale *jitřenka,* protože bychom museli utvořit slovo *jiteřka* a to by bylo od *jitřní* příliš vzdáleno; říkáme jen *kmínka, rosolka,* ale vždy jen *višňovka,* protože by muselo býti *višeňka.* Nekrátí se tam, kde by vznikl tvar ne dost jasný; říká se *cliftonka, nikkarterka, wallacka,* ale vždycky jen *mayovka,* protože by *mayka* bylo nezřetelné. Při slovech j. *Rustonka, Kolbenka* proti *Daňkovka, Škodovka* můžeme vedle příčin již uvedených mysliti i na snahu udržeti jednotnost (trojslabičnost) typu. U slov delších se kmen krátí pravidelně (*kaolinka* atp.).

A sem patří i naše slovo *elektronka.* Jak jsme viděli, je tvoření z adjektiv na *-ový* se zkracováním kmene sice dosud řídké, má však obdobu v tvoření z jiných adjektiv a už bezpečné případy vlastní. Zásadně je tedy odmítati nelze. Slovo *elektronka* má proti *elektronovka* velkou výhodu v tom, že je o slabiku kratší, což je moment, jehož jak z důvodů praktických, tak se stanoviska jazykové estetiky zanedbati nelze. *Elektronka* má stejný počet slabik jako *obloukovka.*

U slova *výbojka* přistupuje ještě jeden významný činitel. Třeba je toto slovo tvořeno od adjektiva *výbojový* a to teprv od substantiva

výboj, přece je v jazykovém povědomí spojujeme přímo se slovem „výboj“ a přidružujeme k slovům *vývojka* (fotogr.), *výpojka* (železn., Ausschalteklemme atp.). Zavedením slov *elektronka* a *výbojka* neporušil Elektrotechnický svaz československý jazykově dokonalý ráz své terminologie.

Jiří Haller:

Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého.

(NŘ. XX, 1936, 256 n.)

Podáváme další poznámky ke změnám a zvyklostem, které v jazykovou praxi spisovnou uvádí Příruční slovník jazyka českého, vydávaný III. třídou České akademie věd a umění.

U hesla *čepýřiti* se objevuje též spisovný druhotvar *čepejřiti*. Slova *čepýr* (t. j. špička, koneček), *čepýřitý, čepýřivý* atd. mají jen tvary s *ý*. Příd. jméno ke jménu *čermák* zní *čermačí*. U slova *černobýl* se uvádí jen 2. p. *černobýlu* (nikoli *černobýle*). Vedle běžného tvaru *černokněžník* zaznamenává PS. i archaistický útvar *černoknižník*. Název ruských zpátečníků zní česky *černosotěnec*, řidčeji *černosotněnec;* odvozená jména jsou *černosotěnství* a *černosotněnský*. Pro černou, velmi úrodnou ornici v jižním Rusku a v některých částech Sibiře uvádí PS. název *černozem* (2. p. *černozemě*) s citátem ze spisů Holečkových a vedle něho ještě jméno rodu středního *černozemí* „černá země ruská“, kdežto výrazem *černá země* se označuje uhelný kraj (Ostravsko). U hesla *červ* se od jiných běžných významů odlišuje slovo *červ* ve významu „přívěsek slepého střeva, appendix“ také skloňováním, neboť má 2. pád *červa* i *červu*, na př. zánět červu (appendicitis). Vedle příd. jména *červenobílomodrý* je také tvar *červenobělomodrý*. Subtropický půdní typ zbarvený červeně (hlavně v okolí Jaderského moře a Jordánu) jmenuje se *červenozemě, červenozem* nebo *červená země*. Příd. jméno *červivý* „prožraný červy“ má vedle sebe také tvar *červavý*. Podst. jméno *červotoč* má dvojí význam: v rodě mužském (podle vzoru *oráč*) znamená broučka Anobium, v rodě ženském (podle vzoru *duše)* znamená *červotočinu*. Sloveso *česati* má v přít. čase tvary *češi, češu* nebo *česám*, v rozk. způsobu *češ* nebo *česej*.

O heslech *český, československý, česko-americký, českoněmecký* a pod. jsme mluvili už při hesle *Čech*, v. NŘ. 20, 1936, 257 n.

Heslo *čest* obsahuje četné vazby s tímto slovem, na př. zaručovati se svou ctí, ujišťovati svou ctí, že..., přijíti ke cti, sloužiti ke cti, dělati si čest z čeho, pokládati si za čest co, mám čest (se vám poroučeti), s kým mám čest a pod. U slova *četba* se uvádí význam dvojí: jednak „čtení", na př. oddati se četbě, vrhl se na četbu všeho, co mu do ruky přišlo, jednak „co se čte (knihy, noviny a pod.)", na př. tři svazky francouzské četby atd. Slovo *četivo* (ve významu „co se čte, četba, čtení") je archaistické.

Rozlučovací spojka *či* v přímé nebo nepřímé otázce rozlučuje druhou část rozšířeného členu větného nebo druhou část dvoučlenné otázky; první část bývá uvedena spojkou *zda, zdaž, zdali, -li* nebo bývá bez zvláštní spojky. Na př.: Kampak se ženete, na svatbu či na hody (Němcová)? To je ovocné stromoví, či jen tak ledajaké (Rais)? Hrabec přemýšlel, vyžene-li myslivce Drtílka či ne (Herben) atd. V básnickém jazyce bývá archaisticky spojka *či* i v první části rozlučovací otázky, ale jen zřídka, na př. Nevěděl ve zmatku, či matku vidí či sebe (Podlipská). Spojkou *či* se dále uvádí otázka, která je smyslem v rozlučovacím poměru k předcházející větě, na př.: Však byste mohli zazpívat! Či už neradi zpíváte (Rais)? Jen v jazyce básnickém, a i tu jen archaisticky a zřídka, uvádí spojka *či* i otázku, která není v rozlučovacím poměru k předcházející větě, na př.: Chtěla zvědět, či Růženka alespoň ze zvyku přijde, t. j. zdali přijde (Schulz). Ve větě vypovídací připojuje spojka *či* větu nebo větný člen, který opravuje nebo doplňuje předcházející výraz anebo vůbec je pravděpodobnější než předcházející výrazy (ve smyslu spojení „nebo spíše"). Bývají tu spojení *či aspoň, či spíše, či lépe, či raději, či už, či vlastně, či ne,* na př. Babička říkala o panu mlynáři, či lépe o panu otci, jak ho vůbec každý nazýval, že je rozšafný člověk (Němcová). Pánbůh rač dát dobrýtro, či už předpolední (Rais)! A tu jsme stáli my — či ne — nestáli jsme, to bych lhal (Mácha). V přípustkovém spojení rozlučuje spojka *či* druhý člen (*ať, nechať, nechť — či*), na př. ať tak či onak, ať to či ono, ať v tom či onom tvaru, nechť smrt či vzkříšení hlásáte a pod. Někdy rozlučuje spojka *či* druhou část rozšířeného členu místo správnější spojky *nebo, anebo,* na př. šli dvacet pět či třicet kilometrů, buď peklo či nebe, ten či onen skutek a pod. V básnickém jazyce bývá zřídka také v prvním členu na př. zahynula či hlady či strachy (Světlá). A konečně archaisticky spojuje spojka *či* dva výrazy totožné ve významu spojky *neboli,* na př. před starou Poříčskou či Špitálskou branou a pod.

Podobné významy má také spojka *čili.* Ve významu rozlučovacím stává nejčastěji ve spojení *čili nic, čili ne,* na př.: Uhlídáme, otevře-li se mu čili nic (Baar). Je to pravda čili nic (Sabina)? Odpověď, zda

ano čili ne (Hálek). Konšelé větší parády také nehonili, ať měli lýtka hladká čili nic (Jirásek). Běžná je ve významu spojky *neboli*, t. j. když spojuje dva výrazy pokládané za totožné (spojky *či* se v tomto významu užívá už jen archaisticky), na př. štědrovka čili houska (Erben), chocholouši čili trpělky (Rais), kismet čili fatum (Machar), kvasnice čili droždí (Herben) a pod. V opravovacím nebo doplňovacím smyslu, který mívá spojka *či* ve větách vypovídacích, spojka *čili* se neobjevuje.

Podst. jméno *činel* (hudební bicí nástroj) se skloňuje podle vzoru hrad a stává obyčejně v čísle množném: *činely*, 2. p. *činelů*. Ale vedle toho bývá i v rodě ženském a má v 1. p. množ. č. tvar *činely* (zřídka *činele)*, v 2. p. *činel*. U slovesa *činiti* uvádí PS. m. j. také vazby *činiti příjemný dojem* (= jeviti se příjemným), *činiti nároky, požadavky* (= požadovati), *má s veřejností mnoho činiti* (= mnoho se s ní stýká), *nemá s těmi mladými co činiti, co mají ty malé špinavosti činiti s poesií a s uměním* (= jak s nimi souvisí), *nikdo nečiní výjimku* (zeslabený význam blížící se významu spony: nikdo není výjimkou), *služné činilo dvacet zlatých, součet čísel činí sto* a pod. Podst. jméno *činovník* má vedle významu „ruský úředník" jen význam „funkcionář spolku", na př.: Členové spolku si svobodně zvolí své činovníky (Vrba).

Slovo *činžák* (= činžovní dům) uvádí PS. jako spisovné a s ním zároveň odvozeniny *činžáček, činžácký, činžákový*. U slovesa *čísti* zaznamenává PS. ve shodě s Pravidly čes. pravopisu v příčestí min. činném tvary *četl, čtla* atd. i *četla* atd. Vedle spojení *čísti knihu* je též vazba *čísti v knize* a *čísti z knihy* (na př. mluví, jako by z knihy četl, t. j. plynně, moudře). Vazba *čísti mši* je náležitá, kde jde o oposici k výrazu „mši zpívati" (mše čtená : zpívaná); kde nejde o vyjádření opaku, je lépe říkati *sloužiti mši*. U hesla *čistý* uvádí PS. několik významů přenesených, na př. „prostý kazů mravních, mravný, bezúhonný, čestný, cudný" (čistý život, čisté svědomí, míti čistou firmu, zachovati si čistou památku, čistá panna a pod.), „prázdný, prostý, zbavený čeho" (čistá kapsa, pokladna, čistý papír, čistá živnost „bez dluhů" atd.), „pouhý, samý, nesmíšený" (čisté víno, čistý líh, čisté zlato, čistá filosofie, čistý zisk, čistá váha „netto", čistá cena a j.), „dokonalý, pravý opravdový" (čistý kruh, umělec čistého zrna, čistá rasa, čistá čeština), lidově „umělý, pěkný" (čistá práce a pod., ironicky čistý ptáček, čistá matka, čistý pořádek, čisté nadělení) a j. Význam „učiněný, hotový" (na př. ve spojení čisté bláznovství, podle němčiny m. čiré, učiněné) mezi nimi není, a je to tedy význam cizí spisovnému jazyku. Komparativ k adj. *čistý* zní podle PS. *čistější* a *čistší*. Pod heslem *čítati* se vazba *čítati na koho, nač* (na př. čítal jsem na vás najisto a pod.) vytýká za méně správnou

a doporučuje se lepší vazba *spoléhati na koho, nač*. Nesprávně se užívá slovesa *čítati* ve významu „obsahovati, míti", na př. Zlín čítal pouhé 4000 obyvatelů a pod.

U hesel *čiv* a *čiva* (ve významu „nerv") se dovídáme, že je v dnešním jazyce obvyklý jen tvar rodu mužského, kdežto tvar *čiva* je zastaralý. Slovo *čižbář* má ještě druhotvar *čižbař;* odvozené podst. jméno *čižbářství* se píše jen s *á*. Podst. jméno *čmel* má 2. p. *čmele* i *čmela*. K slovesu *čmouditi* je rozk. způsob *čmuď* nebo *čmoudi,* podst. jméno slovesné *čmoudění*. U slovesa *čníti (čněti)* uvádí PS. v 3. os. množ. vedle tvaru *čnějí* také tvar *ční,* rozk. způsob zní *čni;* ale u slovesa *čpíti, čpěti* je 3. os. množ. jen *čpí* (tak i v Pravidlech čes. pravopisu). Příd. jméno *čtecí,* které čítáváme v článcích a spisech o methodice čtení („čtecí methoda"), není do PS. pojato; nepokládá je PS. patrně tedy za slovo spisovné. Vedle slov složených se *čtyr-* a *čtyř-* uvádí PS. také složeniny se *čtver-,* na př. *čtverdílný, čtverhlasný, čtverhran, čtverlist, čtvernožec* atd. (vedle *čtyrdílný, čtyrhlasný* atd.). U číslovky *čtverý* se poznamenává, že mívá v jedn. čísle v 1. a 4. p. žen. a střed. rodu a v množ. čísle v 1. a 4. p. všech rodů též tvar jmenný. Podst. jméno *čtvrt* se skloňuje v jedn. čísle podle vzoru *kost* (2. p. *čtvrti* atd.), v množ. čísle má v 1. a 4. p. *čtvrti* nebo *čtvrtě,* v 3. p. *čtvrtím,* v 6. p. *čtvrtích,* v 7. p. *čtvrtmi* nebo *čtvrtěmi*. Sloveso *čtvrtiti* má příčestí min. trpné *čtvrcen*. Vedle běžného jména *čtvrtletí* uvádí PS. též podst. jméno *čtvrtrok* (s citátem z B. Benešové), ale označuje je jako řídké. Jméno skupiny států, které za světové války bojovaly proti Německu a jeho spojencům, píše PS. *čtyřdohoda,* t. j. malým písmenem. Slovo *čtyrka* má i druhotvar *čtyřka*. U slovesa *čuměti* se v 3. os. množ. vedle tvaru *čumějí* uvádí také tvar *čumí,* rozk. způsob *čum*.

V. Polák:

Lexikální a etymologické drobnosti. IV. (Líh.)

Do skupiny slov, která vešla v obecnou známost teprve až v devatenáctém století, patří jistě i slovo *líh* (zř. *lih*) a jeho odvozeniny, jako na př. *lihovar, lihovina, lihový* a p.

Slovo to je zřejmě nové; v ostatních slovanských jazycích není slova jemu podobného, a není to slovo praslovanské. Není to však ani slovo neslovanské, neboť v sousedních jazycích se nepotkáváme s útvarem, který by mohl vésti k předpokladu, že čes. *líh* je slovní

výpůjčkou. Matzenauer mluví jediné o maďarštině, kde je *lang* (Matzenauer, Cizí slova ve slov. řečech, 1870, str. 241), ale přes to soudí, že slovo *líh* je „temného původu".

Slovem *líh* označujeme dnes obecně t. zv. alkohol ethylnatý. Ale v dřívějších dobách mívalo toto slovo i významy jiné a naopak zase míval jazyk pro dnešní význam slova *líh* i výrazy jiné. Tak usus zná ještě dnes vedle *lihu* i *špiritus,* slovo vedoucí k lat. *spiritus* jako k základu a doložené na př. už r. 1819 v Tablicově Dietetice (str. 46): *špiritusem.* Sr. k tomu fr. *l'esprit-de-vin,* ital. *spirito.* Je ovšem možné, že se do češtiny dostalo slovo *špiritus* prostřednictvím němčiny.

Němčina si brzy vytvořila domácí překlady latinského výrazu *spiritus (vini),* bráníc se latinismu. Jsou to slova *Weingeist, Geist.* Odrazem těchto slov a skutečným germanismem, jistě lidového původu, je pak r. 1797 u J. J. Gastla tvar *geistem.* To bylo v době, kdy čeština byla ještě silně ve vleku němčiny; ale slovo *geist* se v lidové řeči drželo a posud drží velice houževnatě, neboť máme na př. ještě r. 1902 u Novákové (Úlomky žuly 113, 32): *Tu mu (dřevaři) kdosi poradil, aby chléb namočil do „gajstu" z kořauky.*

Prostředí a ráz podobných dokladů (sr. 1895 Kosmák, Ženit. 254; A. Dohnal, Pov. han. 142, z r. 1906; 1914 Baar, Mžik. obr. 147) ukazuje, že sférou této výpůjčky z němčiny byl a jest patrně jen jazyk familiární a snad i dialekt.

Lat. *spiritus,* něm. *Geist* znamená vlastně „duch", a probíráme-li se materiálem hesla duch v kanceláři Slovníku jazyka českého, setkáme se s hojnými doklady pro rovnici *duch* = líh; na př.: *Koule a částky trubky [teploměrové] jsou naplněny barevným vinným duchem* 1808 Hlasatel, 329 (J. Nejedlý); *Zarděná se broskev v listu kryje, v hroznu bubří mestu bohopojný duch,* 1814 Prvotiny, A. Marek, Čekání, 29; *Pakli chceš, aby . . . víno lepší bylo . . . nalí do něho udání vinného ducha (spiritus vini),* 1816 V. R. Kramerius, Nový kal. toler. 65.

Jak těchto několik dokladů ukazuje, jde tu zřejmě o kalk z němčiny (*Weingeist, Geist*) n. z latiny (*spiritus vini*), který jest právě velice charakteristický pro počešťovací činnost našich buditelů na počátku XIX. století. Zůstal také omezen i v tomto významu („líh") právě jenom na první polovici XIX. století.

Naznačili jsme už dříve, že slovo *líh,* ale také jeho synonyma (*špiritus, gajst, duch* a p.) mají významy ještě docela jiné a pro pochopení původu a snad i vzniku slova *líh* velice důležité.

Tu musíme upozorniti, že se vedle *líh* objevuje i psaní *lih,* ale kolem r. 1780 dokonce máme doloženo i *lejh.* Jungmann cituje pro to doklad

z Rohnova Nomenclatoru (1764—1766), sr. Jungmann, Slovník, s. v. líh. Kromě toho má i Thámův Nationallexikon I, 197 b: *lejh, -u m. ein Geist der gezogen wird, lejhový geistig* vedle *líh* (l. c. str. 200 b). Matzenauer (l. c.) zná také *lejh* jako slovo obvyklé. Vyskytuje se ojediněle psáno i *lýh* (sr. 1821 Trnka, Vesna 16; ibid. 56).

Nejstarší doklady nám přístupné pak neznamenají alkohol. Několik dokladů ukazuje spíše na význam „louh": *mejdlový líh, neb Seifengeist,* 1794 Kramer. c. k. vlast. noviny 131 b; *Líh (Geist) k. p. mejdlový (Seifengeist),* 1821 Trnka, Vesna 56, Vysvětlení slov nezn.

Pro tento význam svědčí též doklad z Palkovičova slovníku (1820, I, 793 a): *líh, -u m. Geist, m. spiritus, mýdlový líh Seifengeist, spiritus saponis.*

To platí ovšem jen pro nejstarší období, jak ukazují uvedené doklady. Mnohem častěji se vyskytuje význam „silice, výtažek, esence vůbec", avšak, lze-li spolehnouti na náš materiál, až po r. 1820, tedy asi po zániku významu „louh", na př. *růžový líh,* 1834 Č. včela 208 a; sr. ještě 1831 Šafařík - Schiller, Maria St. 57; 1847 Praž. nov., Havlíček, Sp. I, 197 (ed. Tob. 1900) a j.

Souběžně mělo význam „esence, výtažek a p." také slovo *duch,* na př.: *Hoffmannový kovný duch* (= *Liquor anod. mineralis*), 1788 Jan Prokopius, Tyssot, Zpráva o zdraví 380; *z jeleního rohu duch* (*Hirschhorngeist*), 1793 Hilfreich, Nauč. o nem. 147; jelenírohový duch, 1793 Hilfreich, Naučení pro lid sedlský 197; sr. ještě Krok I, 1, 89; Berchtold, Presl, O přir. rostl. 2, 343; 1831 Rozličnosti 402 b a p. Zajímavý pak je v tomto srovnání doklad na slovo *líh* z r. 1860 ve významu „esence" *(a líhové, tak voní, libodyšní se lesknou vůkol v pestrých křišťálích,* 1860 Bendl — Puškin, Oněgin 21), který jako by trčel o samotě a zdál by se málo pravděpodobným, ale možnost jeho existence potvrzuje ještě doklad z r. 1898 u Heritesa (Na niti humoru 8): *Babička věděla, kde jsou v lékárně hoffmanské kapky, heřmánek a jelení duch.* Doklady slov *kajst, gajst* s tímto významem se najdou také zvláště u spisovatelů čerpajících v svých dílech z dialektu, na př.: *tetička Odehnalka přiběhla s gajstem, když se mně točila hlava,* A. Dohnal, Pov. han. 142; *mazal se „Francovkou" nebo jiným „kajstem" nějakým,* 1914 Baar, Mžik. obr. 147.

Význam „esence" a pod. byl u slova *líh* zatlačován patrně už na počátku XIX. století odborným, chemickým významem „alkohol", ale také „lihový nápoj, kořalka vůbec". V literatuře, zejména naukové, setkáváme se s tímto významem („lihový nápoj, kořalka, pálenka n. alkohol") mnohem častěji; vytvořen byl patrně školou Jungmannovou. Sám Jungmann užil slova *líh* v tomto významu po prvé r. 1805 v Atale: *opojila [jsem] líhem ohně katany tvé* (l. c. str. 54).

Při tom si byl vědom patrně své novoty, co se týká významu, neboť v poznámce uvádí; *pálenkou, kořalkou;* ve vydání z r. 1832 na témž místě je však *pálenkòu.*

Od té doby jsou skoro napořád jen doklady z literatury naukové, sr. na př.: 1819 Tablic, Dietetika 46; Presl - Berchtold, O přír. rostlin 20 b; 1823 Krok 1, 4, Seznam slov, 159; ibid. 1827, 2, 2, 306; 1828 Presl, Lučba 89; 1831 Šafařík - Schiller, Maria St. 57; 1831 Rozličnosti 455 b; 1838 ČČM. 65; 1839 ČČM. 372 atd.

Pokud se objevuje toto slovo ve významu „alkohol" v beletrii nebo v práci určené širší neodborné veřejnosti, jest vždycky vykládáno (sr. 1821 Trnka, Vesna 56; 1834 Praž. noviny, č. 6, 1a).

Z první polovice XIX. století je málo dokladů z beletrie; patří sem snad doklad z r. 1836 (Sand, Leone 167) ve významu „kořalka" jako u Jungmanna, z r. 1843 (Kollár, Cestopis I, 245), 1845 (Klácel), 1845 (K. Havlíček, Ruská směs 59) a p.

Lze proto právem říci, že se význam „alkohol" u slova *líh* rozšířil teprve v druhé polovici XIX. st., tedy asi po době, kdy zcela zanikly prvotní významy „louh" a „esence, výtažek", jak jsme už uváděli výše. A ještě dnes lze sotva říci, že se ho užívá všeobecně. V ústech lidu, na venkově i v městě, žije stále ještě slovo *špiritus* snad dokonce vedle útvarů, které jsme rovněž už citovali.

Z toho lze souditi, že slovo *líh* v svém dnešním významu bylo jako mnoho slov jiných zavedeno do jazyka literaturou. Vedla k tomu snaha mít svůj vlastní termín; podnět snad dala polština, která má pro „líh" rovněž domácí slovo *wyskok, wycisk* a p. Ovšem pro slovo *líh* nebyl přímý vzor v polštině, i když Presl píše svou Lučbu r. 1828 podle polské knihy Śniadeckého. Jak k slovu líh přišel Jungmann a před ním ti, kteří je uvádějí sice ve formě *líh,* ale ve významu spíše „louh", je těžko říci.

Nabízí se tu hned několik domněnek, které se navzájem nevylučují. Patrně všechny působily anebo mohly působit na vznik našeho slova.

Slovo *líh* není jistě staré. Je to novotvar, jehož vznik lze položit do druhé polovice XVIII. století. Nejstarší význam toho slova je „louh", a to vede k domněnce, že je obměnou původního výrazu „lúh", doloženého už v stč. (sr. Gebauer, Stč. slovník s. v.) a vedoucího k něm. Lauge jako k základu. Co způsobilo v tomto slově změnu *ú* v *í,* nelze říci. Snad se v ní projevuje i asociace se slovesem *líhati* nebo se slovesem *líti.*

Jungmann znění *líh* v svém Slovníku vykládá etymologicky tak, že uvádí lat. *liquor *Lache - Flüssigkeit* podle Adelunga, a není nemožné, že i tohle latinské znění mohlo tu působit, neboť povědomí nějaké, byť nedokazatelné souvislosti s *liquor* se objevuje i u Holuba

(Struč. slov. etym., 2. vyd., Praha 1937, str. 135); uvádí se tu hypothesa, že slovo *líh* bylo přejato z lat. *lix,* což je víc než nepravděpodobné.

Stejně nelze při výkladu slova *líh* vyloučit ani vliv dialektu, totiž východomoravského (Valašsko): *lúchať vodu* „plnou hubou polykat", *naĺúchaný kůň, ĺucha „špatný nápoj, brynda"*, sr. Bartoš, Slov. 184; *luchati „bez potřeby nemírně píti"*, srov. Kott 6, 899. Ale souvislost s lit. *liugas,* o níž se zmiňuje Zubatý v svých excerptech, je málo pravděpodobná. Slov. doklady jako *liehoviny* (Živena 14, 138), *liehu* (Sl. pohľady 40, 340) jsou patrně převzaty z češtiny, neboť jsou dost pozdní.

Z těch poznámek plyne, že slovo *líh* patří k slovům vytvořeným teprve v nové době. Za sto padesát let svého života prošlo zajímavým vývojem významovým ve třech zcela jasně oddělených obdobích: *„lúh, louh — výtažek, esence, — alkohol"*. Etymologické poznámky o možných asociacích, které snad měly vliv na změnu původní formy *louh, lúh* v *líh,* ukazují obtíže etymologického výkladu slov, která byla tvořena ve velkém, často bez hlubší filologické znalosti, přikloněním k jiným slovům, jež lze dnes velice těžko určit.

Josef Beneš:

Dativ a lokál podstatných jmen vzoru sluha.

Tu a tam čítám a slýchám nespisovné dativy a lokály podstatných jmen vzoru *sluha.* Chyby, o nichž se chci zmínit, jsou asi jiného původu než poklesky, které kárala Naše řeč v ročníku V, str. 32 a v ročníku VI, str. 135 (panu *Pobudu,* bratru Janu *Žižku!*). Uvedené odchylky mají, jak se zdá, obdobu v Gebaurových dokladech ze staršího jazyka (Historická mluvnice III, 1, str. 197): svatému Janu *Evangelistu* (Háj.), po svatém Marku *Evangelistu* (Kol. Č. Č. 1563); ovšem u Gebaura jde o jediné substantivum. V případech z Naší řeči je odchylka od spisovného usu způsobena asi tvarovou asimilací, vlivem sousedních substantiv.

Chci se zmínit o chybách jiného původu, způsobených tím, že se přípony *-u* užívá v dativu a lokále mužských kmenů *-a,* jež jsou na prvním místě v přístavkovém spojení s jiným podstatným jménem rodu mužského, jak je vidět z těchto dokladů: ... *Josef Knap se hlásí k F r á ň u Šrámkovi* (citát z literární kritiky), ... *epos o v é v o d u Arnoštovi* ... (citát z liter. hist. díla), ... *uveřejněno ve Š v a n d u dudákovi* ... (citát z knížky humoresek), ... *proti udělení mandátu*

sionistu dru Kugelovi (z dobrých novin), *..k ministerskému předsedu Lavalovi* (rozhlas, zprávy ČTK.), *...o Ferinu lišákovi...*, *... o Nikolu Šuhajovi* (studenti na Kladně). Podle všeho jsou tyto odchylky nové, ale mám mezi svým materiálem i doklad z H. G. Schauera: *Nechápu, jak Snědený krám vycházeti mohl ve Švandu dudákovi* (Spisy, str. 462, otisk z Literárních listů 1890).

Odchylka od spisovného usu je tu snad způsobena sklonem, „prvnímu z obou slov takto seřaděných dáti koncovku kratší“. Tuto tendenci u jmen mužských osob vzoru *had* a *oráč* poznal a popsal Zubatý v článku „Panu Novákovi“ v VI. ročníku Naší řeči; je podle všeho tak silná, že přesahuje i k podstatným jménům vzoru *sluha,* u nichž původní kratší tvar už vymizel. Novotvar s příponou *-u* je u jmen vzoru *sluha* neobvyklý a nepřípustný; pišme a říkejme jména osob, která se končí v nominativě hláskou *-a,* i na prvních místech našich spojení s příponou *-ovi,* tedy: *Fráňovi* Šrámkovi, k ministerskému *předsedovi* Lavalovi! Následuje-li po kmenu *-a* kmen *-jo,* může mít často koncovku *-i;* dalo by se říci docela dobře „Nikolovi *Šuhaji*“ — ač Olbracht píše v 1. vydání svého románu vždy „Nikolovi Šuhajovi“.

Vladimír Šmilauer:

Výklady slov.

V této nově zaváděné rubrice chceme vyhovět značnému zájmu našich čtenářů o původ slov. Budeme tu shromažďovati kulturně historicky zajímavé výklady, nové i starší, jak si jich budou vyžadovati čtenáři a potřeby kritické; poznámky k některým etymologickým výkladům nového vydání Holubova „Stručného slovníka etymologického“ a Vášova-Trávníčkova „Slovníka jazyka českého“ budou v nejbližší době podstatnou jejich složkou.

Banda a bandita jsou slova v naší mysli pevně spojená a Holubův Slovník je též odvozuje ze stejného základu (stř. lat. *bandum,* prapor). Vskutku však jsou to slova původem rozdílná, která se až později významově sblížila. Slovo *banda* (jako německé *die Bande*) není asi z italštiny, nýbrž z francouzštiny, v níž jest doloženo už ve XIV. stol. (pochází prý přes provencalštinu z germánského slova *banda,* praporec). Význam slova „banda“ byl původně neutrální: houfec, družina, takže se ho užívalo i o družinách vojenských, hereckých, o hudebních kapelách (jako lidově u nás dosud),

od konce osmnáctého století však proniká spojení „zlodějská, lupičská banda“ a slovo *banda* tím nabývá rázu potupného.

Na tento vývoj jistě silně působilo spojování se slovem italského původu *bandito,* jehož původní význam je „vyhnanec, vypověděnec“ (italské *bandire,* od něhož je odvozeno, má svůj základ v germánském *bannan,* žijícím i v dnešním německém *verbannen*). Protože však takoví ztracenci života prchali do hor a seskupovali se v lupičské bandy, nabylo slovo *bandito* významu „lupič“.

B a s, jméno hlubokého mužského hlasu, nepochází z latiny (Holub), nýbrž z italštiny (*basso,* nízký); odtud přišlo s jinými pojmenováními hlasů (soprano, baritono) a s celým vůbec názvoslovím pěveckým.

B a š t a (VT.: srv. novolatinsky *bastire,* angl. franc. *bastion,* it. *bastione;* Holub: z lat. *bastia,* ve významu „pevnost“ k it. *bastione*).

Východiskem je románské slovo (snad keltského původu) *bastir(e).* Ve francouzštině se z něho vyvinulo dnešní sloveso *bâtir* „stavěti“; do jeho příbuzenství patří jméno pařížské *bastily* a jihofrancouzské slovo *bastide* (prov. *bastida*) „chaloupka“, z něhož odvozuje své jméno francouzský ministr obchodu Bastid („Chaloupecký“).

V italštině vzniklo ze slovesa *bastire* jméno opevnění *bastia,* převzaté přímo do češtiny jako *bašta* (Gebauer je dokládá ze soudních knih lounských k r. 1442, kdežto nejstarší německý doklad slova *bâstie* je ze Švýcarska z r. 1450). „Bašta“ znamená především vynikající část opevnění hradebního, ale potom i opevnění rybníků, zvláště „boudu kryjící čep u rybníka“; odtud pojmenování *baštýř,* kdežto *baštecký* byl asi ten, kdo bydlil u městské bašty (nebo byl jejím strážcem).

Když v patnáctém a šestnáctém století nastal v románských zemích velký rozvoj vojenského umění, začaly se v Italii stavěti bašty větší a tvaru odchylného (měly půdorys pětihranný). Tyto větší bašty byly pojmenovány italským augmentativem *bastione* („velká bašta“). Z italštiny pak pochází francouzské *le bastion* a německé *Bastion* (od r. 1616). Toto slovo však do češtiny neproniklo — v sedmnáctém století jsme již neměli svého vojenství — a není správné citovati je v souvislosti se starým *bašta.*

K slovu *bašta* snad patří i sloveso *baštiti* „jísti“; jeho východiskem by byl význam „ústa‘, doložený Jungmannem ve rčení „z bašty mu hází“, t. j. páchne mu z úst. Ale tato souvislost dost bezpečná není.

B é ž (VT., H.: jemná vlněná tkanina, z fr. *beige,* a to z it. *bigio*) neznamená nikdy tkaninu, nýbrž barvu tkaniny (světlehnědou, růžově hnědou, pleťovou, přírodní; v poslední době hlavně často

o barvě dámských punčoch). Francouzské *beige* znamená také jen „světležlutý“; bylo to původně označení přirozené barvy ovčí vlny.

B i ř i c (H.: z it. *birro;* sl. *bíreš* (pasák, sluha), srov. maď. *biro,* soudce). V tomto výkladě jsou spojena tři slova zcela rozdílného původu a i významem jen velmi volně souvisící:

a) *biřic* je slovo staré, původu sice románského (it. *birro, sbirro,* stř. lat. *birruarius),* ale ve všech skupinách slovanských jazyků známé (v ruštině, lužičtině, slovinštině);

b) slovenské *bíreš* „pasák ovec, deputátník“ vzniklo z maďarského *béres* „najatý člověk, čeledín, pasák dobytka“ k *bér* „mzda, odměna“ (dlouhé maďarské *é* je zavřené, proto přechází do slovenštiny jako *í*);

c) maďarské *bíró* (tak správně!) které se ve formě *birov* „rychtář“ dostalo i do slovenštiny, stejně jako do rumunštiny a podkarpatské ruštiny, je maďarské participium k slovesu *bír* „mám sílu, moc, vládnu“; znamená tedy „mající moc, vládnoucí“, potom „rychtář, soudce“. Se slovy *biřic* a *bíreš* nijak nesouvisí.

D e m i ž o n „větší opletená nádoba na víno nebo lihoviny“ nemá své jméno z arabštiny, ani nemůžeme je psáti *„demijon“* (VT.). Je to slovo anglické a psalo by se *demi - john*; základem anglického slova je francouzské *dame - jeanne,* což se vykládá „paní Johanka“. Takové pojmenování nádoby na víno není ojedinělé. Připomínáme slovenské *veleždúr* nebo *verešďúr,* znamenající nádobu potaženou koží, polní láhev, a pocházející z maďarského *vörös Gyuro* „červený Jirka“. Staršímu výkladu z arabštiny (vlastně z perštiny; východiskem prý bylo jméno perského města u Kaspického jezera *Damghan)* vadí, že se příslušná slova arabská a perská vyskýtají až velmi pozdě.

G h e t t o. Původ slova *ghetto* „uzavřená židovská čtvrt v městě“ dlouho už poutá zájem etymologů a kulturních historiků. *Cecil Roth* v Romanii 1934 (The origin of ghetto) shledal devět různých skupin etymologických pokusů. Najdeme tu výklady z gotštiny, z latiny, řečtiny, z hebrejštiny, z jiddiš, z italštiny. Autor sám pak podává odchylný výklad nový. Zvyk uzavírati židy do zvláštních oddělených čtvrtí vyšel z Benátek, kde byl podnícen obchodní žárlivostí. Roku 1516 byli židé koncentrováni na ostrůvku *Geto Nuovo* (dnes Ghetto Nuovo) na severní straně Benátek. Jméno ostrůvku je však starší než toto osídlení; byl pojmenován (a přívlastkem Nuovo rozlišen) podle jiného ostrůvku, Benátkám bližšího, kde byla stará slévárna (*getto* k slovesu *gettare* „slévati“). Toto pojmenování lze sledovati až do počátku čtrnáctého století.

V „Archivum romanicum“ XIX, 1935 doplňuje a opravuje *R. Giacomelli* názor Rothův výkladem, že ono benátské slovo bylo v Římě,

kde podobná instituce vznikla r. 1555, ztotožněno s hebrejským slovem *ghet* „odloučení“, nebo vlastně s jeho lidovou formou *gghètte*. Z tohoto hebrejského slova vzniklo polatinštěné *ghectum* a italské *ghetto*, a to se odtud rozšířilo po celé Evropě, když se z podnětu bully papeže Pia IV. z r. 1562 rozmohlo soustřeďování židů ve zvláštních čtvrtích i mimo Italii.

Mandarinky. Dříve než se v zimě k nám začnou dovážeti vlastní pomeranče, prodávají se malé sladké plody Citrus nobilis, zvané *mandarinky* (Slovník Vášův uvádí l. p. *mandarinek*, v Praze je běžnější fem. *mandarinka*). Že to jméno souvisí se známým jménem čínských úředníků, je na první pohled zřejmé; ale jak? O tom nás poučil Rich. Loewe v Beiträge zur Geschichte der deutschen Literatur LXI, 1937, 228—230. Tento druh pomerančů pochází z Kočinčiny a Číny; jeho domácí jméno je *kan*. Do Evropy byl uveden (a nejprve na Maltě pěstěn) v třicátých letech minulého století Angličany. Od nich pochází i pojmenování *„mandarin orange“*, mandarinský pomeranč, což znamená asi „tak vznešený a vynikající mezi pomeranči, jako mandarin mezi lidmi“. Takové označování vynikajících druhů není ojedinělé. Loewe uvádí „mandarinský hřebíček“, „mandarinské kachny“ (mandarin duck, anas galericulata; překrásný druh, uvedený k nám z Číny a Japonska), „mandarinskou rybičku“ (zlatou).

Můžeme k tomu dodati, že podobného původu je jméno výborného druhu hrušek, *bergamotek*. To jen lidová etymologie spojila s italským jménem Bergamo (tímto spojováním si vysvětlíme i přesun *r*, které původně bylo před *m*). Pramenem italského slova je turecké *beg-armudî* „begova hruška, pánova hruška“. Vykládá se jako „hruška svou znamenitou chutí i pro bega vhodná“. Podobného výkladu lze užíti i o mandarinkách. Je jistě vhodnější než názor, že základem pojmenování je barva připomínající žlutá roucha mandarinů (Murray).

Rým. Za pramen slova rým, které je do češtiny převzato ze staršího německého *rîm*, udává se podle Brauna (Reim und Vers 1917) latinské, vlastně řecké slovo *rhythmus*; z toho prý vzniklo nejprve starofrancouzské *rime*, z toho pak slovo anglické, holandské a německé. *Nils Törnqvist* se v studii „Zur Geschichte des Wortes Reim“ (viz o tom v ZfdA. LXXIII, 771) zabýval dějinami slova „rým“ znova a došel k výsledkům jiným. Slovo německé a anglické pochází ovšem ze staré francouzštiny, ale tam se nedostalo slovo *rime* z latiny, nýbrž je to významově obměněné slovo starohornoněmecké *rîm* „číslo“. Jakého původu je toto slovo starohornoněmecké, nevíme. Snad je keltské.

T a n e c, š a n c e, k a d e n c e. Slovo *tance* jako výrazné slovo rytířské kultury dostalo se k nám s ostatní rytířskou terminologií přes němčinu z francouzštiny. Základem francouzského slova je podle *A. Norfelta,* Studier i Modern Sprakvetenskap XI (referuje o tom Archiv f. d. Studium der neueren Sprachen *164,* 278) latinské *cadentia* (ke *cadere* „padati"). Z tohoto slova, užitého o padajících kostkách, vzniklo v jižní Francii *chedance,* z toho pak dále *cheance* a *chance* (šance, šanse, naděje na úspěch). V severní Francii se ho užívalo v smyslu hudebním (o rytmickém spádu) a podle zvláštního vývoje severofrancouzského vzniká *kedance,* pak *kadance* a krácením *dance.* Až v XVII. století proniká dnešní francouzské psaní *danse.*

Připojíme-li k tomu původní latinské slovo *cadentia,* jehož se užívá v hudbě (kadence), dostáváme velmi poučný příklad, jak se mohou slova původu zcela totožného rozejíti tvarem i významem.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Franta Kocourek, V r a h m e z i n á m i. Detektivní román. 668. svazek edice Nové cíle. Sfinx, Bohumil Janda v Praze. 1935.

V tomto svém díle se spisovatel Franta Kocourek, známý také jako výborný reporter a žurnalista, pokusil napsati kriminalistický román vyšší literární úrovně. Napínavý detektivní příběh zasadil do širokého rámce dnešního pražského života a prohloubil jej psychologickým i sociologickým zřetelem k osobám románu a k pohnutkám jejich jednání. Své reporterské nadání uplatnil zvláště v bystrém pozorování pražského prostředí a v dovednosti, s kterou z něho vytvořil zcela svérázné pozadí děje.V hlavním proudu vypravování střídá autor rychle a často bez přechodu motivy dějové i statické a dosahuje tak v komposici neobyčejné plynulosti a šíře. Drobné, často zdánlivě nesouvislé motivy co chvíli přerušují základní linii a působí někdy dokonce dojmem disonance; ale autor je v zápětí spíná v sourodý celek tím, že odhalí jejich společný prvek, jako když se různé zlomky uvádějí na společného jmenovatele. S rychlým střídáním motivů se mění i dějiště, takže se zdá, že autor ustavičně pracuje s celou šíří svého thematu a s celým souborem svých osob a že čtenáři podává stále simultánní obraz celého děje se všemi jeho současnými složkami. Tak jsou i prvky po stránce dějové indiferentní zapjaty přímo do vlastního vypravování, místo aby byly pouhým technickým prostředkem k oddalování rozuzlení a k stupňování napětí. Vypravování samo pak tím nabylo neutuchající po-

hyblivosti a rušnosti. Za toto stylistické úsilí sluší autorovi uznání, i když snad místy nedosáhlo zamýšleného účinu.

Tato snaha o plynulost a simultánnost komposice má obdoby i v jazykové stránce Kocourkova románu. Tak na př. pausy mezi výrazy ruší autor vynecháním interpunkce: Bázeň hrůza úžas okouzlení rozkoš se střídaly a mísily v té tváři (23). Že je podivín jsem věděl (154). Nebude ticho ani kdyby sis uši zacpal (152) a j. Jindy nahrazuje tečky čárkou a začáteční velká písmena malými, aby zdůraznil kontinuitu a rychlé střídání vět, na př.:

„Že vona do toho spadne, jsem nemyslela," povídá Lola,
„začali sme spolu, vona byla dycky nafoukaná," povídá Ela,
„s tebou začínala každá, i Mata Hari," ušklíbla se Mája,
„dyž ti říkám, menuju se Kadlecová," přisvědčuje Ela,
„koukejte, támhle se šine Alois," povídá Bóža,
„co se to stalo s Cintěrou?"
„Sejček mu vlít do rayonu,"
„holky, to není dobrý znamení." (Str. 210—211.)

Někdy zase současnost nebo rychlou posloupnost motivů vystihuje autor parataktickým řaděním vět, na př.: Modré zelené červené a žlute tváře kolem, pane vrchní ještě jednu navrch, ne chlapče to není tabarin (204). — Schodištěm stoupá namáhavě paní — „prosím vás kde bych našla svůj deštník, zapomněla jsem ho v autobusu". Proti ní muž žalostné tváře, přišel ohlásit nezvěstnost čtrnáctileté dcery. Přes nádvoří zní křik jakési ženy. Je to Růžena Nosková, sestra Zlatého Sýčka, „pusťte mě na svobodu, já nic nevím (234)!" — Ale čas od času přijde i Ilona na přetřes, dnes napsal Klier do Demokrata, že nebyla dosud ani chemickým rozborem objevena stopa žádného jedu, a vyslovil názor, že by mohlo jít o vraždu vzduchovou embolií, stačí vpravit maličký sloupec vzduchu do cévy injekční stříkačkou a srdce se zastaví jako porouchaná pumpa, Ilono, obhajobu vraha Jana Ryby vulgo Honzy Blondýna, který vytrvale zapírá, převzal JUDr. Arnošt Benda, k sensačnímu procesu dojde v zimním porotním období, ještě před vánocemi... (329). — Galantní reportér Otto, zdvořilý, ale pořád myslí na své noviny a věčně se omlouvá a chodí jistě pozdě, je horší než Vláďa (177). K témuž cíli užívá autor také polysyndetického spojování výrazů, na př.: Parket je plný jejích rukou a nohou a ňader a samolibého úsměvu (255). Dobrý vkus autorův se jeví v tom, že těchto prostředků nezneužívá, t. j. neužívá jich napořád, nýbrž sahá k nim jen tam, kde se hodí k rázu vypravování a kde vskutku mohou přispěti k osvěžení a oživení skladby.

Ani v slovním výrazu se Kocourek nespokojuje jen běžnými prostředky vyjadřovacími, nýbrž hledá způsob svůj; projevuje při tom

značnou vynalézavost a nachází originální, často vtipná a výrazná spojení slov, na př.: Odešli, valíce před sebou balvan dávného sporu (7). — Muž v raglánu otevřel skříň a prolistoval šaty visící na ramínkách (200). — Limousina, jež se připlížila před půlnocí k domu a čekala tam bez hnutí s přimhouřenými světly (227). — „Nevěřme nikomu na světě širém", zarecitoval pán s monoklem a zdvihl sklenku vstříc dámě, „hlavně ne ženám, neboť život je pes a žena je milenka satanova" (252). Přece však, patrně vlivem jazyka novinářského, překvapí tu a tam v slohu jinak pečlivém a dobře promyšleném obrat triviální, výraz plochý a bez vtipu, připomínající primitivní vyjadřovací způsob novin, na př.: Neměl hlad ani žízeň, ačkoliv dosud nevečeřel, což se mu stávalo vždycky, když byl silně myšlenkově zaměstnán. Vstoupil sem bez určité myšlenky, nebereme-li v úvahu tu, již jsme už nazvali „neodbytnou" (13). — Všichni (fanoušci atd.) se vyznačují nějakým rysem komiky, jsou-li pozorováni průměrným střízlivým člověkem, který ovšem neexistuje. Srovnáván s výše vzpomenutými, byl Zachariáš Vladimír tvor výjimečně hodný politování (15). Takováto místa silně připomínají chvatný a nepropracovaný sloh reportážní; na štěstí není jich mnoho a některá z nich třeba patrně přičísti na vrub autorově snaze o charakterisaci osob a prostředí.

Rozhovory jsou psány živým jazykem konversačním, někdy realisticky přihrublým a podle potřeby zpestřovaným výrazy argotickými („Blondýn ho zatím zblejsknul, byl na druhým chodníku, přišly do toho dvě tramvaje za sebou a von zatím zmizel, skočil asi do taxíku." 160. — „Neviděla s tady fajn dámu s černýma vlasama a prima poprsím?" „Jo, tu sem viděla, šla s takovým nakadeřeným hezounem, vopravdu štramanda, bóže, dyž si zpomenu, že sem byla taky taková, než sem začala, —" 163. — „Se mi zdá, že vidíš konkurenci v každej sukni, která se mihne na Václaváku." 164. — „Rozum, že ne, to bych šla hned s barvou ven jako dycky pane Hanousek —" 164, atd.).

Proti zásadám správné češtiny chybuje Kocourek celkem zřídka, nepočítáme-li případy, kde klade nespisovný výraz (hovorový germanismus, nesprávný tvar a pod.) do úst osobě románu proto, aby byl její jazyk ve shodě s jejím společenským prostředím. Tak bylo lze vyhnouti se na př. těmto nedopatřením lexikálním: (Záliby) přicházejí někdy nenápadně, jindy naléhavě a často i proti vůli člověka *se prosadí*. Říčanský případ *se* u Zacha *prosadil* všemi vyznačenými způsoby (14). — Zeď činžáku, jež *představovala* vyhlídku z jeho úřadovny (15). — Teprve potom *vyzdvihla* hlavu a vykřikla (23, m. zdvihla). — Jak *vidno,* měl Zach pádné důvody (45). Při jazykových odchylkách v dialozích někdy autor zjevně naznačuje,

že jich užívá úmyslně, na př.: Ta záležitost by mu, jak se to řekne česky — přivodila větší popularitu, než má dosud (66). — Hned se můžete dopustit něčeho, co do té doby — ehm — bylo vyloučeno, prostě co bylo nemožné (70).

V oboru skladby třeba upozorniti na to, že autor někdy na újmu zřetelnosti pomíjí opakování předložky, na př.: Proti své vůli jste stahováni do předehry k rozchodu, nebo doslovu k tragedii (7) m. nebo do doslovu k tragedii. — Způsob, jehož lidé používají, když si nepřejí setkání s věřitelem nebo dámou příliš vyvinuté výmluvnosti (24) m. s dámou. — Jakou reformou by si stát mohl pomoci k penězům bez inflace nebo zvyšování daní nebo snižování platů (44) a pod. Místo *ničeho* neudělal (114) bylo třeba napsati *nic* neudělal. Výraz „věděti si rady“ (39, 177) je mechanickou obdobou záporného výrazu „nevěděti si rady“ (s genitivem záporovým) a v jazyce spisovném je lépe vyhýbati se mu. Nesprávně vynechává autor někdy ukazovací zájmeno nebo nějaký jiný výraz vyjadřující determinaci, na př.: Šesti kroky dostihl Zach pokraje pasáže, aby se podíval *za sympatickou osůbkou* (24) m. za tou sympatickou osůbkou (předtím právě o ní byla řeč, a je tedy míněna určitá osoba). — Nikde není psáno, že by se *záležitost* nemohla uskutečnit do písmene tak (113) m. ta (ona) záležitost. — Lešení, na němž se ve všední den hemžili zedníci, zaměstnaní prací příznačnou pro dobu (93) m. pro tuto (onu) dobu, pro naši dobu, pro současnou dobu a pod. podle toho, co tu chtěl autor vyjádřiti. Bez jakékoli determinace se takto klade i slovo *věc,* jak je v dnešním jazyce vůbec zvykem, na př.: Jeho společník vzal věc hned od konce (44) m. tu věc n. to.

Pořádek slov řídí autor usem hovorovým, a proto v něm neshledáváme chyb jinde běžných. Jen výjimkou tu čteme nečesky sestavenou větu „Jde o velice pro policii interesantní sdělení“ (44).

V tvarosloví se autor odchyluje od spisovné normy většinou jen v odstavcích dialogických. Snahou vystihnouti lidovou výslovnost si vysvětlujeme na př. tvary *u mně* (49), *mě* (67) m. mne, *na mě* (69), *pro mě* (116, 179), že se tak *vo mně staráš* (209) a j., vesměs v přímé řeči. Téhož rázu jsou i tvary *z něj* (81) m. z něho, *ho* (239) m. jej, *cinknul* (8) m. cinkl, *ušklíbnul se* (199) m. ušklíbl se atd. Místo *povznešeným* hlasem (29) mělo stát *povzneseným* hlasem. Ve výraze „v očích Zachariáše“ (25) bylo lépe užíti místo genitivu příd. jména přivlastňovacího (v očích Zachariášových). Ani v pravopise této knihy není vážnějších nedostatků. Jen ve psaní dlouhých a krátkých samohlásek pozorujeme nejistotu, na př. stihání (6) m. stíhání, křižovkář (15) m. křížovkář, zdvihali (143, 166), vypínač (32, 200) m. vypinač, nestíhatelná myšlenka (149) m. nestihatelná, po

čtyřech létech (181) m. letech, slovníkář (208) m. slovnikář, portrét (15) m. portret (ale na str. 104 se píše *portretista)*, konkrétní (44) m. konkretní, *reportér* (53, 143 a j.) m. reporter a j. Příslovce po druhé (18), po prvé (71, 197), na štěstí (19) píšeme podle zásad Pravidel odděleně (tak psáno *po prvé* na př. na str. 313). Naopak od předložkového výrazu *na krátko* třeba rozlišovati příslovce *nakrátko*; ve větě „Stačilo by, popustit rostlinstvu *na krátko* uzdu, zanedbat péči o přistřihování, omezování — a brzo by přešla vegetace k útoku, do deseti let by zaplavila kamení vysokou zelenou vlnou“ (21) mělo zřejmě státi příslovce *nakrátko* (t. j. na krátkou dobu), nikoli výraz *na krátko* (t. j. na malou délku, vzdálenost).

Poslední kniha Kocourkova působí tedy příjemným dojmem a s potěšením si ji přečte jak čtenář dychtící po vzrušení ze čtení, tak i čtenář s náročnějším vkusem. *r.*

Z NAŠICH ČASOPISŮ

Zlonice.

„Vlastivědný sborník školního okresu slánského a kladenského“ uveřejnil v 5. čísle svého XIV. ročníku článek „Pokus o výklad některých místních jmen. b) Zlonice“, v němž autor filolog vykládá toto:

Jméno Zlonic by se dalo vyložiti z osobního jména *Zloň, Zloňa* a tuto možnost nelze vyloučiti; ale možno je pokládati též za starou složeninu. O tento výklad se autor pokouší s použitím jinoslovanských slovníků a podle zásady, že nynější tvar samohlásek nemusí zachovávati úplně starou podobu, ale souhláskový stav že asi trvá beze změny. — *Nice* znamená v srbocharvátštině „rub tkaniva“; základem je slovo „nit“, s čímž souvisí i „nítiti“; z nedokonale spálené látky byl troud, znamenalo tedy *nice* „níticí materiál“; v prvé části je ruské slovo *zola,* „popel“. — Znamenalo by tedy slovo *zlonice* „popelové vzněcovadlo“. Zlonice leží asi na den cesty od Prahy, a protože byla Praha od nepaměti obchodním střediskem Čech, lze se domnívati, že na místě dnešních Zlonic bývalo tábořiště karavan, které zanechávaly pod vrstvou popela žhavé uhlíky, jichž mohla další karavana použíti k rozdělání ohně (jako se to dělá v pouštích).

Nejsme právě rozmazleni odbornou úrovní filologických příspěvků v našich vlastivědných sbornících, ale přece se nepamatujeme, že by se bylo některému autoru podařilo vměstnati do jedné stránky textu

tolik základních omylů, jako je tomu v citovaném článku. Uvádíme aspoň toto:

1. Odvození jména *Zlonice* z osobního jména *Zloň* je zcela nepochybné; ukazuje na to jméno *Zlonín* a zcela souběžná dvojice *Dobroň* (v nekrologu Podlažickém) — *Dobronice.* — Typ jmen na *-oň* odvozených z adjektiv byl v staré češtině velmi rozšířen (Hněvoň, Hrdoň, Miloň, Mladoň, Radoň, Skoroň, Svatoň atd.).

2. Mezi slovy *nice, nit* a *nítiti* není nijaké etymologické souvislosti. Nice *„líc“* (toto slovo není jen srbocharvátské, ale i slovenské a polské) souvisí se známým slovem *nicí* „tváří k zemi obrácený“, jehož základem je *ni-*, objevující se i v slově *nízký. Nit* je zcela jiné slovo všeslovanské (nit'), jehož příbuzenstvo je i v jazycích baltských (litevské *dvinytis* „cvilich“). A *nítiti* je slovo třetí, vzniklé se staršího *nietiti;* to je pokračováním slovanského *gnětiti,* jak je máme uchováno ještě v staré slověnštině. Že *í* v dnešním slově není původní, poznáváme i bez historických znalostí z odvozených slov *podnět, zánět.*

3. Slovo *zola* netřeba hledati až v ruštině, protože je známo i z dialektů moravských, ze slovenštiny i polštiny atd.

4. Vůdčí zásada autorova, že konsonanty zůstávají, ale vokály se mění, je zcela libovolná. Vývojem se mění jak samohlásky, tak souhlásky, ale mění se ne libovolně, nýbrž v jistých mezích a určitým směrem, zákonitě, jak říkáme.

A podle této zákonitosti je zcela nemožné, aby se *o* v první slabice bylo prostě ztratilo.

5. V jazyku je však nejen zákonitost hláskoslovná, nýbrž i zákonitost slovotvorná. A zase podle této zákonitosti je nemožné, aby se spojila dvě substantiva syntaktického poměru „níce v zole“ v složeninu „Zolonice“.

6. I kdyby podkladem našeho jména bylo ohniště (avšak sotva lze přenášeti způsoby z arabské bezvodé pouště do vlhkých lesů našeho pravěku — zde by žhavý popel dlouho nevydržel), jmenovalo by se ono místo asi *Ohniště;* pojmenování „jiskry v popele“ je poetičtější, než bývají místní jména.

7. A ani historický předpoklad, že zlonickým údolím šla „karavanní cesta“ do Saska, není správný. — Jedna ze starých cest, jak zjistil v své knize „Die historische Geographie Böhmens“ Wilh. Friedrich, šla přes Slaný na Postoloprty, druhá přecházela na levý břeh Vltavy za Veltrusy a šla dále k Doksanům. Zlonice leží uprostřed mezi nimi, ale na žádné z nich.

Je tedy, jak vidět, celý výklad čirou a neužitečnou fantasií.

Účast našich filologů ve vlastivědných sbornících není taková, jak bychom čekali (zvláště v Čechách; na Moravě jsou poměry, pokud vím, lepší), ani není, jak vidíme, vždy na prospěch sborníku. Prvotním zlem je, že se filologičtí pracovníci pouštějí se zálibou do problémů nejzavilejších, do výkladů vlastních jmen. V tomto oboru je zapotřebí nejen velkých znalostí jazykových, historických, často i zeměpisných a archeologických, ale i speciální erudice v spojování výsledků dosažených v těchto oborech. Zvláště se pak vyžaduje ledová střízlivost a hadí opatrnost: podněty jmen jsou v obrovské většině velmi prosaické a tvoření je hodně jednotvárné, takže každý romantismus vede nutně na scestí; protože pak podnět pojmenování (vlastní význam) není u žádného vlastního jména předem jasný, je nebezpečí zbloudění větší než při výkladech jmen obecných.

Proto v zásadě musíme varovati před vykládáním vlastních jmen, třeba víme, že je tu silným podnětem obecný zájem laiků o ně. Zato tím více pozornosti mělo by se věnovati oborům, pro něž jsou filologicky vzdělaní pracovníci předurčeni: popisu dialektů, sbírkám slovníkovým (terminologii rolnické, řemeslnické), sbírání jmen místních a rodinných, dnešních i starých (z katastrálních map, z matrik, z archivů), studiu archivnímu atd.

To jsou práce, při nichž vychází badateli mnohem méně lvů v cestu než při etymologisování, a jsou to práce, které pro rozvoj vědecký mají větší cenu než výklady jmen; zvláště jsou-li to výklady takové, jaké jsme viděli v citovaném článku. V. Š.

DROBNOSTI.

DATUM V DOPISECH (J. K.). Nejběžnější způsob, jímž se vyznačuje datum v dopisech, je předložkový 6. pád jména místního (*v Praze*) a 2. pád v označení dne a měsíce (*1. března,* t. j. prvního března). Mezi určením místním a časovým se čárka nepíše; nejsou to totiž větné členy stejnorodé (jako jsou na př. ve větě *Praha, Brno, Bratislava a Užhorod* jsou města československá), nýbrž členy nestejnorodé (můžeme se tázati: v Praze kdy?). Proto píšeme *V Praze 1. března 1937* a pod., stejně jako píšeme *v Praze o vánocích, v Praze o veletrhu, v Praze v lednu* atd. Zhusta se v datum před označení doby vkládá ještě slovo *dne;* je to způsob běžný zvláště v dopisech se záhlavím tištěným (*V Praze dne....19..*). Vypisujeme-li však celé datum sami, nemusíme do něho vkládat slovo *dne* (v. NŘ. 4, 1920, 28). Vedle toho se dnes zavádí také psaní data s místním určením v 1. pádě, na př. *Praha 1. ledna 1937 (Praha dne 1. ledna 1937).* K tomuto způsobu vedou patrně podobné důvody jako

v adresách ke změně dativu a lokálu v nominativ (Pan X. Y., Praha m. Panu X. Y. v Praze; v. NŘ. 6, 1922, 319). S jazykového hlediska nelze ani proti tomuto tvaru data nic namítat, neboť určení místa lze vyjadřovati i nominativem (srov. Fr. Trávníček, Neslovesné věty v češtině II, 1931, 51); ale i zde jsou oba větné členy nestejnorodé, a proto mezi nimi čárku nepíšeme. V jedné normě Československé společnosti normalisační (ČSN 1010 - 1926) se vyskytl návrh ještě na třetí způsob datování: *Praha, 1. březen 1937.* To už jsou ovšem členy úplně samostatné, a proto by bylo třeba psát mezi nimi čárku. Ale tento způsob se neujal, ani Českoslov. spol. normalisační ho neužívá, a bude prý v příštím vydání oné normy nahrazen patrně některým ze dvou útvarů uvedených výše. Neradíme k němu ani my, neboť oba druhé způsoby datování jsou obecně běžné a vystačí se s nimi v každé potřebě.

DRUIDOVÉ (F. P.). Jméno *druid,* kterým se označují starodávní kněží keltští, skloňuje se podle vzoru *had,* a má tedy gen. sg. *druida,* nom. pl. *druidi* nebo (zpravidla) *druidové* atd. Příruční slovník jaz. českého zavedl jen toto skloňování, neboť vyznačuje u hesla *druid* jen pravidelnou genitivní příponu *-a,* t. j. celé skloňování toho jména je normální. Tvar *druidé,* kterého užil J. E. Vocel v jednom svém spise, je odchylný; byl u tohoto cizího slova utvořen patrně obdobou podle nom. pl. *sousedé, židé, lidé.* Je to podobný postup, jakým v novější době vznikl u jména *demokrat* plurál *demokraté* (vedle *demokrati*), *aristokraté* (místo *aristokrati;* PS. u tohoto jména novotvar s *-é* ještě neuvádí) a pod. podle tvarů j. *husité, jesuité, humanisté* a pod.

MALÉ KLASOBRANÍ PO DNEŠNÍM JAZYCE. K známému verši našeho básníka „Bujný oř je mluva naše“ podávám hrstku dokladů, které jsem si poznamenal při rozličných příležitostech. — V ceníku jedné velké pražské firmy jsem se dověděl, že se prodávají také peignoiry „k nošení též uzavřeně až ke krku“, velké zástěry „oboustranně k nošení“ a dokonce též peleriny „oboustranně k nošení přes plášť“. V témž ceníku se nabízejí šaty z „hnědodrapu“, „bílé zástěry z organdi — to nejnovější“ a „šaty pro panské včetně zástěrky“. Důvtipně se tu zjišťuje, že „koště jdoucí s duchem doby se vyměnilo na vyssavač prachu“, atd. Ale vrchol té „jazykové bujnosti“ je patrně v plášti „s bubi-límcem“ — není to ostuda, když ještě dnes se velký č e s k ý podnik obchodní neostýchá předkládati veřejnosti reklamní tiskopis v tak hanebném rouše jazykovém? — A nyní několik perliček z rozhlasu. Stále ještě slýcháme moravské *zh,* o kterém Naše řeč nedávno psala, na př. bylo zhrnuto (místo „schrnuto“), zhromáždění (ČTK. 6/XII 1936 večer). Ve vzpomínkové přednášce 8. I. 1937 v 11 h. 25 m. užil řečník tvaru opravdu kuriosního: „Touha byla *séměm,* z něhož vzklíčila naše snaha.“ V hlášení

z Mor. Ostravy se stále ještě opakuje, že „hraje *koncertní mistr Marta Cittová* (tak to bylo vytištěno též v Radiojournalu k programu 19. října 1936). Ve zprávách ČTK. jsme slyšeli zprávu, že něco bude zařízeno, protože „poměry *tomu* již dovolují" (13/XI 1936 večer), a jindy zase, že „závěrem dospívá Malá dohoda k tomuto závěru" (16/XI 1936 večer). Před velkým zatemňovacím cvičením v Praze hlásil civilní velitel vojenské protiletadlové ochrany (17/XI 1936) mimo jiné také: „Osvětlení hrobů na hřbitovech bude vyloučeno". Doslova takhle, v podobě samostatné věty. Marně jsem se snažil dopátrat vlastního smyslu této věty: znamenala, v duchu němčiny, že osvětlení hrobů je při zatemňovacím cvičení nepřípustné, t. j. že v tu dobu nesmějí být hroby osvětleny, či že osvětlení hrobů je ze zatemňovacího cvičení opravdu vyloučeno, t. j. že hroby smějí býti osvětleny, i když celá Praha bude sama tmavá jako hrob? A podobný hlavolam předložila svým posluchačům ČTK. (30. XII. 1936 večer), když jim hlásila, že „ministr vyzval stávkující, aby *dobrovolně obsazené závody opustili*". – Pořádek slov je tvrdým oříškem i pro naše žurnalisty. V jedněch novinách na př. byla zpráva s odstrašujícím titulkem „Doprava popele zemřelých poštou". Jinde zase stálo: „Teprve nyní došlo k uskutečnění obtížného námětu, jemuž se stavěly v cestu mnohé překážky za vedení režiséra G. W. Pabsta." Jedny noviny zase psaly, že vedle „hromových kamenů, *v jejichž zázračnou moc lidová víra stále upadá,* používá se prakticky i jiných předhistorických nálezů". V jedné sportovní zprávě jsem četl, že porážka favorita „nebyla to hlavní překvapení, protože *u třídy těchto soupeřů* vlastně nelze nikdy dobře předvídat výsledek"; pisatel chtěl patrně napsati „u soupeřů této třídy". A jindy jsem zase četl, že řidič „najel na před ním stojící motorový vůz". — K tomu připojuji ještě několik jiných výpisků z novin. Domnívám se, že je zbytečné psát: „Dnes časně za svítání *se začalo s oznamováním,* že král Jiří VI. nastupuje na trůn", a že by docela stačilo, kdyby se po česku napsalo „začalo se oznamovati". Sportovní zpravodaj si stěžuje v novinách na slabou návštěvu při hockeyových zápasech a dodává: „Ani dnešní zápas nečiní výjimku a návštěva *nebyla ani poloviční včerejší.*" O tom nevím, je-li to vůbec ještě česky. Divně mi zní i tato věta: „Obyčejně jim (hráčům) při návratu z ciziny chystají na nádraží nadšené uvítání, *které tentokrát odpadlo.*" Jak se tomu má rozumět: že to uvítání, které „odpadlo", jim chystají? Právník si v novinách stěžuje, že finanční úřady předpisují jistou daň podle jeho mínění neoprávněně, a poznamenává k tomu: „To *přes to, ačkoliv* v novele k zákonu o přímých daních se výslovně pro budoucnost zavádí zdanění důchodovou daní" atd. Spojení *přes to, ačkoliv* je, zdá se, věrný bratr stejně nevhodného spojení „proto, poněvadž" nebo „proto, jelikož". — A na konec ještě ukázku z jazyka překladu. V románu H. G. Rubella „Ďáblův dědic", který vydalo Rebcovo nakladatelství v Praze beze jména překladatelova (a také bez

udání roku), čte se také taková věta: „Tak se stalo, že tato ubohá midinetka přišla o zaměstnání a zemřela o čtyři leta později na tuberkulosu, *jako přímý následek své bídy.*“ To tedy asi ta midinetka byla přímý následek své bídy?

Nemějte mi za zlé, že jsem se přihlásil s tou svou troškou. Ale chtěl jsem aspoň těmi několika namátkou nasbíranými příklady ukázat, kolik jazykové ledabylosti se u nás stále ještě udržuje přese všechny dobré snahy a že Naše řeč koná dobrou práci, když proti tomu vystupuje.

Vojtěch Sedláček.

PÉČE O ČISTOTU ÚŘEDNÍ POLŠTINY. Varšavský deník Kurier Warszawski přinesl dne 27. března t. r. tuto zprávu: „Sloh úředních spisů a hlášení obsahuje často obraty, které nejsou v duchu polského jazyka. Bylo zakázáno užívati t. zv. úředních obratů, zvláště takových výrazů a frází, jako: oddał strzał, wzmiankowany, takowy, na odwrocie wymieniony, wyż nazwany, w sprawie przedmiotowej, drugostronne wykroczenia, zamiarować a pod. Třeba psáti jazykem prostým, srozumitelným každému.“ *J. K.*

SKLOŇOVÁNÍ JMÉNA PURKYNĚ (J. P.) Příjmení toto jako podobně zakončená osobní jména Bechyně, Neděle, Nevole atd. skloňujeme náležitě podle vzoru „soudce“. Je tedy 4. p. jedn.: (vzpomínka na) profesora J. Ev. Purkyně, 7. p. jedn.: (s) Purkyněm. Uvádíme jen tyto dva pády, protože jen v těch bývá často kolísání. Čtli jsme na př. v Lidových novinách 10. I. t. r.: „Bylo by hřích, kdybychom dopustili, aby Purkyn*ě* slavili víc cizinci než my“ — a v témže článku dále: „Proč neznáme Purkyn*i*.“ — Podobně čítáme i slýcháme dvojí tvar v p. 7.: s Purkyn*ěm*, s Purkyn*í*. Odchylné tvary Purkyni (4. p.) a Purkyní (7. p.) neshodují se s žádným z novočeských vzorů mužských, mají přípony vzoru „duše“. Česká příjmení mužská se však mohou náležitě skloňovati jen podle vzorů mužských životných (srov. náš článek „K skloňování českých příjmení“, str. 85 n). Příjmení Purkyně, Bechyně, Neděle, Kaše atd. skloňujeme jen podle vzoru muž. živ. „soudce“. *-i-*

VSETÍNSKÝ-VSATSKÝ. K otázce o poměru typů *vsetínský-vsatský*, která byla nedávno zase zbytečně rozvířena, možno poznamenat, že zcela analogická věc je i v němčině. Přídavná jména ze jmen osad tvoří se tam, jak známo, příponou *-er* (*Prag-Prager*); když se však základní jméno končí na *-en*, přistupuje přípona *-er* ke kmeni o toto *en* zkrácenému. Od *Skt. Gallen* je přídavné jméno tedy *Skt. Galler*, ke *Kempten Kempter*, k *Emden Emder*, k *Bremen Bremer*. Tyto zkrácené tvary byly ještě počátkem minulého století v obecném užívání. Ale z týchž přirozených příčin, pro něž my v spisovném (zvláště úředním) jazyku dáváme přednost tvarům *vsetínský, starojičínský, pardubický, čelákovický*

před zkrácenými *vsatský, starojický, pardubský, čelákovský,* pronikly v němčině etymologicky jasné a proto pohodlné tvary *Skt. Gallener, Kemptener, Emdener, Bremener,* kdežto tvary starší, kratší, zůstávají omezeny na nejbližší okolí jednotlivých míst a na jazyk lidový a hovorový.

V. Š.

ZÁK. CHRÁN. - ZÁK. CHRÁŇ. Jak prý se má krátit: má být na konci *n* nebo *ň*? Abychom mohli na tuto otázku správně odpovědět, musíme uvážiti, že v takových případech jde o zkratky čistě písemné, grafické, které nemají nijakého vlivu na skutečné znění slov. Nikdo nečte — leda snad ze žertu — „zák chráň", nýbrž „zákonem chráněno". Nikdo také nečte „Čes.-něm. sl." tak, jak je psáno, nýbrž: Česko-německý slovník. Jde zde tedy jen o úsporu při psaní, ne o vlastní krácení slov, jaké je na př. v případech *Ru*dolf *Pa*chner - *Rupa, Nu*selský *ba*zar - *Nuba* atp. Podle toho krátíme slovo *latinský* v *lat.* a nebojíme se, že by snad někdo, když za *t* není *i*, četl: *„lat"*. Víme, že si čtenář na podkladě zkratky představí celé slovo a správně přečte: latinský. Právě tak krátíme *řečn.*, t. j. řečnictví, *mluvn.*, t. j. mluvnický. V případě *chráněný* soudí se však někdy, že máme psáti na konci zkratky *ň*, protože prý háček patří na *ň* a na *e* jej píšeme jen podle starého zvyku sazečského. Že jde o názor hodně rozšířený, vidíme ve vycházejícím právě slovníku, redigovaném od vynikajícího našeho filologa: pravidelně se tam užívá zkratky *ojediň.*, t. j. ojediněle (vedle toho ovšem *nejčast.* = nejčastěji). Podle našeho názoru nelze tu však dělati odchylku od zásady, že se krátí jen grafický obraz, a to zcela mechanicky. Že se háček v slabikách *dě, tě, ně* na *e* přestěhoval z *ď, ť, ň,* kam by vlastně patřil, jen z důvodů technických, je sice pravda, ale dnes si to již — bez zvláštního poučení — neuvědomujeme. Pro nás jsou prostě skupiny písmen *dě, tě, ně* označením slabik *ďe, ťe, ňe,* stejně jako skupiny *di, ti, ni* jsou označením slabik *ďi, ťi, ňi.* A jako nekrátíme *lať., řečň., mluvň.*, tak nekrátíme také *chráň., ojediň.*, nýbrž *chrán., ojedin.* Proto také se v Příručním slovníku zkracuje jméno spisovatele Bozděcha *Bozd.*, a ne *Bozď.*

V. Š.

OZNÁMENÍ.

Na četné dotazy a přihlášky odpovídáme, že se o souhrnném rejstříku k prvním dvacíti ročníkům Naší řeči už pracuje a že bude vydán a rozesílán v nejbližší době.

R.

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller.— Tiskly Graf. závody Pour a spol. v Praze I., Bílkova 17.